

Старий Кац і гидотне золото

Та сама «Варенична». Фото: nashgorodok.km.ua

У практиці кожного журналіста бувають матеріали, які даються з великими труднощами. Подібне я відчував, готуючи репортаж про розкриття підвалів у Сатанові, де нацисти в травні 1942 року замурували живцем майже чверть тисячі євреїв. Спустившись у це пекло, автор тиждень не міг змусити себе приступити до обробки фото й написання тексту. В один із таких днів мама дуже недоречно вирішила полити квіти, і запах мокрої землі ледь не спричинив нервовий зрив.

Ця стаття теж про Голокост, але тема ще більш делікатна. Розкрити її, не переступивши якусь етичну межу, вельми складно. Я довго сумнівався, чи варто про це писати. Хоча це теж частина нашої історії ... Після будь-якого геноциду завжди проявляється феномен, про який не прийнято згадувати, — психічні відхилення серед тих, хто дивом вижили.

Автор народився і виріс у невеликому подільському містечку з промовистою назвою Городок. На початку XX сторіччя тут проживало 3325 євреїв — 42% населення містечка. За радянським переписом 1939 року євреїв було 2329 (29%). Війну пережила ледве десята частина...

Як і в багатьох колишніх штетлах, у Городку популярні байки про «єврейське золото». У зв'язку з цим зазвичай згадують два реальні випадки. По-перше, про скарб, знайдений влітку 1966 року при знесенні старого єврейського будинку. Хоча це була звичайна сімейна заличка в кілька сот рублів червінцями — сума цілком «підйомна» для дрібного крамаря — з часом легендарний скарб розрісся до неймовірних розмірів. Другий випадок пов'язаний ...зі старим Кацем (справжнє прізвище цієї людини, як-то кажуть, зберігається в редакції).

Старий Кац був вельми колоритною особистістю. Мені він запам'ятався високим, худим і абсолютно сивим старим. Утім, в очах хлопця всі, кому за сорок, — старі. Одягнений він був у світло-коричневий засмальцьований вельветовий костюм, дуже стару сорочку, застібнуту на всі ґудзики, на голові — зім'ята кепка, на ногах — кирзові чоботи. Взимку це доповнювалося таким же засмальцьованим і битим міллю пальто, а кепку заміняла моторошного вигляду кроляча шапка.

Старий Кац зазвичай мовчки стояв на сходах, що вели до місцевої їдальні під нехитрою назвою «Варенична» (у дівочтві — «Чайна»). Удень сюди приходили пообідати радслужбовці і прибігали школярі за пиріжками, а вечорами відповідний контингент переводив «Вареничну» в режим «забігальівки». Цей заклад радянського громадського харчування побудували ще в 1930-х на місці знесеного костелу Святого Станіслава (у ніч, коли підірвали храм, спалили й дерев'яну синагогу XVIII століття).

Центральна площа і будівля колишньої єврейської школи. Фото: nashgorodok.km.ua

Храм, а потім і «Варенична», розташовувалися в самому центрі міста на невеликій височині, куди вели ті самі сходишки, на яких зазвичай стояв старий Кац і мовчки дивився на сусідню площу. Значно пізніше я дізнався, що саме на цій площі нацисти збирали євреїв для відправки у Ярмолинецьке гето, а деякі йшли звідси в останній путь — до розстрільного рову біля глиняного кар'єру.

Присутність Каца супроводжувалася специфічним запахом, який нагадував амбре привокзального сортиру. Мені шкода, але в контексті нашої історії це важливий момент.

Улюбленою розвагою старого Каца було підсісти за стіл до чергового радянського «клерка», який забіг пообідати й лагідно спитати: «Ви не будете проти, якщо я після вас доїм?». Той давився макаронами, а Кац не без задоволення й усмішки спостерігав за жертвою.

Він зовсім не жебракував і нічого доїдати не збирався, навіть не торкався. Та й бідним Кац, до речі, не був. У райцентрах живуть, як в акваріумі, і весь Городок чудово знав — щосуботи на щотижневому «великому» базарі він купував у циганок велику хустку з козячого пуху. І тут же розрізав її бритвою навпіл. Потім сідав на землю, роззувався, викидав старі онучі й намотував на ноги обрізки хустки... До наступної суботи. Таким чином, у місяць тільки на вовняні онучі в Каца йшла середня зарплата радянського службовця.

«Чайна», пізніше перейменована на «Вареничну», поч. 1950-х

За «Вареничною» в глибині чагарників розташовувався сортир. Стандартний «М-Ж», з обкладеною керамічною плиткою цегли й бетонними плитами з круглими дірками в підлозі. Раз на тиждень тут з'являлися асенізатори. Відкинувши палицею брудний смердючий ватник, який закривав дірку позаду цього закладу, вони вставляли туди шланг і проводили очищення. Уся ця метушня завжди відбувалася виключно під контролем старого Каца (він стояв осторонь і уважно спостерігав), за що асенізатори жартома прозвали його «директором сортиру». Що він там «контролював»? Скоро дізнаємось.

Це сьогодні вставні зуби роблять із металокераміки, а в ті часи на протезування йшло виключно золото. Радянська ювелірка для цього не годилася — золото низької проби окисляється в роті. Стоматологи використовували виключно царські червінці і «п'яти» 900-ї проби, хоча «поставки» цієї сировини, з огляду на радянський Кримінальний кодекс, були протизаконними.

Наприкінці 1970-х правоохоронці вийшли на групу постачальників червінців, яка забезпечувала презренним металом стоматологів чи не всієї області. Як виявилось, головою (щонайменше, касиром) групи був ...старий Кац.

З'ясувалось, що у якості «сейфа» він використовував той самий ватник, яким затикався отвір вигрібної ями, й у якому було зашито майже 2 кілограми монет із профілем останнього імператора.

Зазвичай, розповідаючи цю історію, старожили Городка акцентують увагу на ірраціональній єврейській жадібності. Ходив, мовляв, у лахмітті, що смерділо фекаліями, випрошував недоїдки, але сидів на величезному скарбі! Насправді до жадібності це не має ніякого стосунку.

Скромний пам'ятник на братській єврейській могилі. Фото: Ігор Олійник

Підшви від взуття замурованих в одному з підвалів Сатанова

Під час окупації Кац втратив усю свою велику родину. Усіх близьких і далеких родичів. І залишився абсолютно один, відчуваючи не тільки гіркоту й самотність, а й ненависть до земляків, котрі допустили цю трагедію. А іноді й допомагали вбивцям. Звідси і дрібна помста: «Можна я після вас доїм?», і задоволення від споглядання того, як його візаві шматок не лізе в горло. Перенесення провини за трагедію на весь світ — класичний прояв посттравматичного синдрому.

Ймовірно, після Катастрофи, коли на очах ще не старого Каца зруйнувалися всі норми Всесвіту, він зламався. Якщо світ зійшов із розуму — до чого загальноприйняті правила? Американський психолог австрійсько-єврейського походження Бруно Беттельгейм писав про чоловіка, який заливався сміхом при вигляді похоронних процесій. Просто він бачив, як щодня трупи сотень людей скидали в печі крематорію як дрова ...На цьому тлі скорбота рідних за одним покійником здавалася йому смішною та безглуздою.

Постійне споглядання площі — це, можливо, флешбек — оживлення травматичного досвіду через яскраві спогади, коли людині здається, що страшна реальність із минулого вторгається в його нинішнє життя. Плюс постійне почуття провини — адже всі загинули, а він вижив.

Навіть зберігання червінців у лайні — що це, якщо не підсвідоме знущення — усе золото світу — лайно, воно не врятувало рідних Каца. «Стоматологічний» бізнес старого не чинив ніякого впливу на його спосіб життя, дорогоцінний метал із сортиру був нещасному абсолютно не потрібен...

Ця історія набула статусу міської легенди, тому відновити всі деталі тих подій неможливо. Достовірно відомо лише, що після арешту старий Кац у Городок так і не повернувся...

Дмитро Полухович, спеціально для «Хадашот»